

context ontbreekt in de huidige bundel. Ik denk dan ook dat historici met deze quasi tijdloze verhalen nauwelijks uit de voeten zullen kunnen.

Albert van der Zeijden

M. H. van Meurs, e. a., ed., met bijdragen van H. Chr. van Bommel, e. a., *Arnhem in de twintigste eeuw* (Utrecht: Matrijs, 2004, 400 blz., € 34,95, ISBN 90 5345 259 1).

Geschiedenis van Arnhem in de afgelopen eeuw is bijna vanzelfsprekend de geschiedenis van deze stad voor en na de Tweede Wereldoorlog. De Stichting geschiedschrijving Arnhem evenwel wilde de twintigste eeuw als één geheel zien, zonder overigens te miskennen dat de vijf oorlogsjaren en in het bijzonder de periode september 1944–mei 1945 een diepe snede heeft veroorzaakt.

Na vier jaren arbeid verscheen in 2004 *Arnhem in de twintigste eeuw*. Dertien auteurs zijn verantwoordelijk voor vijftien hoofdstukken en een kort intermezzo: de Tweede Wereldoorlog. Aan de auteurs werd gevraagd Arnhem ook te plaatsen binnen Nederland. Een risico is er zeker wanneer men auteur is van de periode die men niet alleen heeft meegemaakt, maar waarin men ook speler is geweest. Gekozen werd voor de twintigste eeuw, maar plannen zijn er voor daaraan voorafgaande tijden. Er bestond dus niet een gereed overzicht, waarop kon worden voortgebouwd. Wel zijn er vele gelegenheidsgeschriften en detailstudies beschikbaar.

De zestien onderdelen zijn verschillend van omvang: De stedelijke ontwikkeling (W. H. Lavooij), Honderd jaar gemeentebestuur (M. H. van Meurs), Middelen van bestaan (G. B. Janssen), Verkeer en vervoer (H. P. H. Nusteling en M. H. van Meurs), Zorg (A. Juch) en Onderwijs (G. J. Mentink) behoren tot de omvangrijkste. Kerken in een stadsbeeld (O. J. de Jong) en Cultuur (H. Chr. van Bommel) volgen en de hoofdstukken van kleinere omvang zijn Bevolkingsgroei (A. M. van der Woude), Nutsvoorzieningen (F. R. Ranft), Dagbladen (F. R. Ranft), Toerisme (M. Lentjes Verbrugge), Sport (C. A. G. Fiege), en Het garnizoen (G. B. Janssen), alsmede Tweede Wereldoorlog (P. Dijkerman). Dit laatste onderdeel is heel anders van opzet: aan de hand van negen foto's worden in korte teksten karakteristieke gebeurtenissen vermeld (bij één ontbreekt het jaartal 1944). Alleen bij dit onderdeel is geen verwijzing naar bronnen en literatuur.

De opzet was geen encyclopedie, maar een bruikbaar en leesbaar thematisch overzicht. De hoofdstukken zijn voorzien van noten en verwijzingen naar bronnen en literatuur met inbegrip van de oorlogsjaren. Aldus is verdere studie en verificatie goed mogelijk. Er is niet gekozen voor een gezamenlijke bibliografie, hetgeen tot gevolg heeft dat sommige werken bij herhaling voorkomen. Twee registers maken de teksten toegankelijk: één van personen, bedrijven en instellingen, en één van geografische namen. Enkele hoofdstukken sluiten af met een nawoord of een conclusie.

Voor de keuze van de thema's is geen verantwoording gegeven. Het onderdeel Verkeer en vervoer is gesplitst in een deel voor en een deel na 1945. Aan de illustratie van het boek is veel aandacht geschonken. De beeldredacteurs hebben door de keuze van de afbeeldingen het weglaten van tekst mogelijk gemaakt, respectievelijk een goed evenwicht tussen tekst en beeld bereikt. Het gebruik van afbeeldingen is een substantieel gedeelte van het boek. De hand van een

eindredacteur (R. L. Schuurmsma), alhoewel verborgen voor de lezer, zal zeker bij een dergelijk werk nuttig zijn geweest.

Het oordeel over het goed geschreven boek is gunstig. De onderdelen die je verwacht voor een stadsgeschiedenis in deze periode, komen naar voren. Arnhem wordt bij herhaling in een groter geheel geplaatst, maar niet tot vervelens toe. Ongetwijfeld hebben keuzes van auteurs zeker voor de recente periode iets persoonlijks, maar dat heb ik niet als een probleem ervaren. Wezenlijk is de eerder gemaakte opmerking, dat het werk geen encyclopedie is. Als ik hier stel dat ik de hoofdstukken De stedelijke ontwikkeling (prachtig relaas over de naoorlogse periode; een kaart mis ik), Honderd jaar gemeentebestuur (de persoon en de auteur M. H. van Meurs, als wethouder tussen 1982 en 1990 was hij persoonlijk betrokken bij die periode, hadden in dit hoofdstuk voor vertekeningen aanleiding kunnen zijn, maar dat is niet het geval.) en Onderwijs niet alleen met veel genoegen maar ook met instemming heb gelezen, dan wil ik niet zeggen dat aan de andere hoofdstukken is voorbijgegaan. Deze stadsgeschiedenis van de laatste eeuw is meer dan alleen voor Arnhem en Gelderland van belang. Al zal het bestaande beeld van Arnhem niet ingrijpend zijn gewijzigd, door deze publicatie is een prachtige kleuring en detaillering gegeven.

Met enkele opmerkingen wil ik besluiten. Arnhem is provinciehoofdstad. Uit de tekst blijkt niets van een bijzondere relatie nu en dan tussen stad en provincie, hetgeen ik wel had verwacht. Het hoofdstuk Zorg bevat vooral de gezondheidszorg. Ik mis in dit hoofdstuk een opvallend initiatief van particuliere Arnhemse fondsen in het laatste decennium van de behandelde periode om door schuldsaneringen een groep personen te behoeden voor verder afglijden. Interessant is, dat Arnhem enkele van die fondsen kent en de stad een omvang heeft waarin deze steun effectief is. Meer in het algemeen mis ik het particulier initiatief, het mecenaat op maatschappelijk en cultureel gebied. Je zou de oprichting en het bestaan van het Nederlands Openluchtmuseum verwachten bij Cultuur, maar het blijkt bij Toerisme zijn plaats te hebben gekregen. Uiteraard lost het register dat op (soms zijn de verwijzingen naar de bladzijden niet correct). De plaats van Arnhem binnen Nederland in het kader van elektrificatie had je verwacht (54/55), terwijl de vergelijking met steden als Amsterdam, Den Haag en Utrecht mij minder nuttig lijkt. (57) Bij Het Garnizoen of bij Cultuur had ik de vermelding verwacht van de reeks *Het Historisch Museum van het Korps Rijdende Artillerie* van de latere luitenant-kolonel N. J. A. P. H. van Es (1847-1921). De serie verscheen in een kleine oplage tussen 1898 en 1913 en bevat illustraties en ornamentatie van verschillende kunstenaars, waaronder Theo Colenbrander. Van Es (komt evenmin voor in *Biografisch Woordenboek Gelderland*) heeft het gehele vermogen van zijn vrouw M. E. Frowein (1854-1952) in de onderneming gestopt, die geldt als een prachtig voorbeeld van Nederlandse art nouveau. Dat geld kwam van vader Frowein, koopman in tabak in Arnhem. Ook de drukker is een Arnhemse, waarmee de vermelding van dit bijzondere project in de stadsgeschiedenis van Arnhem niet had misstaan.

C. O. A. Schimmelpenninck van der Oije

G. C. M. Egelie, *Beeld van het Heilig Hart in Limburg. Religieuze en sociale betekenis van de verering in de twintigste eeuw* (Zutphen: Walburg pers, 2004, 201 blz., € 19,50, ISBN 90 5730 314 0).

De auteur werd geboren in Maastricht, studeerde biologie en theologie en deed vervolgens onderzoek in Weert. *Beeld van het Heilig Hart in Limburg* is een uiting van zijn persoonlijke betrokkenheid bij het rooms-katholieke geloof en de heilig hartverering in de provincie Limburg. De bedoeling is een beeld te schetsen van de religieuze, sociale en daarmee ook historische betekenis van deze verering in de eerste helft van de vorige eeuw in het overwegend katholieke Limburg. Naar aanleiding van de ingrijpende veranderingen die ontstonden door de opkomende industrialisatie en de oorlog, zochten mensen opnieuw naar veilige steunpunten in een onzekere tijd. Een belangrijke plaats werd daarbij ingenomen door de heilig hartverering, die nieuwe sociale structuren met een christelijk ideaal wist te ondersteunen, waarbij liefde tot de naaste centraal stond. Als zichtbaar teken van deze naastenliefde werden overal in de publieke ruimte heilig hartbeelden opgericht. In dit boek wordt voor het eerst stilgestaan bij de meer dan honderd heilig hartbeelden die in de provincie Limburg bewaard zijn gebleven.

Het werk is opgebouwd uit een beschrijvend gedeelte waarin speciaal Maastricht en Weert aan de orde komen, en vanaf pagina 87 een uitgebreide inventarisatie met inleiding. De inventarisatie biedt een helder overzicht van de bestaande heilig hartbeelden in Limburg en verduidelijkt dit aan de hand van foto's en een korte inleiding over de gebruikte categorieën. Allereerst wordt de 'intronisatie' (dat wil zeggen de dag van inzegening) genoemd, gevolgd door de 'reden' (de aanleiding tot plaatsing), het 'ontwerp' (verwijzend naar de ontwerper van het beeld, indien bekend), het 'opschrift' (teksten op of bij het beeld of de sokkel), 'aanvullende informatie' (eventuele decoraties en historische bijzonderheden en verwijzingen naar plaatsen waar een heilig hartbeeld staat van hetzelfde type) en een codenummer. Het codenummer gaat hierbij aan de plaatsnaam vooraf en sluit aan bij internationaal onderzoek naar historisch straatmeubilair. De heilig hartbeelden zijn op alfabetische volgorde gerangschikt naar de plaatsen waar de auteur ze heeft aangetroffen. De inventarisatie wordt afgesloten met een vijftal heilig hartbeelden die in de openbare ruimte zijn aangetroffen zonder dat ze een duidelijke religieuze of sociale functie hebben. Achterin het boekwerk zijn eindnoten opgenomen, een index van plaatsnamen, geraadpleegde archivalia, kranten en periodieken, een lijst van beeldhouwers in alfabetische volgorde en tot slot een literatuurlijst.

In het beschrijvende gedeelte, dat minder systematisch is opgebouwd dan de inventarisatie, doet de auteur verslag van diverse intronisatieplechtigheden en vertelt talloze anekdotes met een zeer katholiek en persoonlijk tintje. Zijn grote persoonlijke betrokkenheid blijkt reeds duidelijk uit het voorwoord en komt vervolgens tot uiting in de rest van het boek.

Gwendolyn E. van Essen